

Mevzû Hadis Literatüründe Siyâhî Algısı

The Perception of Blackness in Fabricated Ḥadīth Literature

Rıdvan KALAÇ¹ ID, İsmail ATASOY² ID

Geliş Tarihi (Received): 29.06.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 04.09.2025

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2025

Öz: İslam düşüncesinde ırkçılık ve kavmiyetçiliğe karşı en güçlü tavrı Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu bilinmektedir. Bununla birlikte tarih boyunca farklı siyasî, sosyal ve kültürel etkenler sebebiyle bu olgunun çeşitli formlarda varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Bu çerçevede ele alınan çalışmada, Hz. Peygamber'e nispet edilen ve siyahî toplulukları konu edinen uydurma hadisler incelenmiştir. Araştırmanın amacı, söz konusu rivâyetlerin hadis literatürüne hangi râviler vasıtasıyla girdiğini veya kimler tarafından uydurulduğunu tespit etmek, muhaddisler tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak ve İslam toplumlarında siyahî algısının şekillenmesinde ne tür bir rol oynadığını belirlemektir. Çalışmada nitel bir yöntem izlenmiş; klasik hadis kaynakları, mevzû hadis literatürü ve modern araştırmalar taranmış; zenciler, Habeşliler ve Sudanlılarla ilgili uydurma rivâyetler derlenerek muhaddislerin görüşleri ışığında analiz edilmiştir. Araştırmanın kapsamını, özellikle uydurma hadis kaynaklarında ve hadis literatüründe yer alan rivâyetler oluşturmuştur. Yapılan inceleme sonucunda, bu tür rivâyetlerin hem ilmî açıdan güvenilir kabul edilmediği hem de tarih boyunca siyahîler aleyhine gelişen sosyal önyargıları besleyici bir işlev gördüğü tespit edilmiştir. Böylelikle, hadis literatürüne sızan uydurma rivâyetlerin yalnızca ilmî bir problem değil, aynı zamanda toplumsal algıların oluşumunda etkili bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Algi, Siyahîler, Habeşli, Sudanlı, Zenci, Mevzuat Literatürü.

&

Abstract: It is well established that the Prophet Muhammad firmly opposed racism and tribalism, rejecting the notion of considering physical or geographical differences as a means of superiority. Nevertheless, throughout history, due to various political, social, and cultural factors, such attitudes continued to persist in different forms. Within this framework, the present study examined fabricated ḥadīths attributed to the Prophet that concern Black communities. The aim of the research was to identify through which narrators such reports entered the ḥadīth literature or by whom they were fabricated, to demonstrate how they were evaluated by ḥadīth scholars, and to determine the role they played in shaping perceptions of Black people in Islamic societies. A qualitative method was employed; classical ḥadīth sources, works on fabricated ḥadīths, and modern studies were surveyed; fabricated reports concerning the Zanj, Abyssinians, and Sudanese were compiled and analyzed in light of the assessments of ḥadīth scholars. The scope of the research was defined by the fabricated reports found particularly in the literature on forged traditions and related ḥadīth works. The study concluded that such reports were not regarded as reliable from a scholarly perspective and that they, in fact, served to reinforce negative social prejudices against Black people throughout history. Thus, it was determined that fabricated reports which infiltrated the ḥadīth corpus represent not only a scholarly problem but also a significant factor in the formation of social perceptions.

Keywords: Ḥadīth, Perception, Blackness, Abyssinians, Sudanese, Zanj, Fabricated Ḥadīth Literature.

Atıf/Cite as: Kalaç, Rıdvan – Atasoy, İsmail. "Mevzû Hadis Literatüründe Siyâhî Algısı". *Dergiabant* 13/2 (Kasım 2025), 396-414. doi: 10.33931/dergiabant.1729865

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Doç. Dr., Rıdvan Kalaç, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ridvankalac@yyu.edu.tr.

² İsmail Atasoy, Van İl Müftülüğü, iatasoy440@gmail.com.

1. Giriş

İnsanın yaratılış serüvenini konu edinen Kur'an ayetleri, bütün insanların bir erkek ve bir diğiden yaratıldığına,³ dolayısıyla tüm toplumların, milletlerin ve kabilelerin özde aynı kaynaktan türediğine işaret etmektedir. Hucurât suresi başta olmak üzere, Kur'an'ın birçok ayetinde insanların ontolojik bakımdan eşit olduğu; coğrafi veya fiziki farklılıkların aslî bir kimlik taşımadığı, bilakis insanların birbirlerini tanımaları ve kabul etmeleri için birer araç olduğu vurgulanmaktadır.

İnsanın mensup olduğu kabile ve boyu, yaşadığı coğrafya ve konuştuğu dil, gelenek ve göreneklere, sahip olduğu maddi imkânlar, cinsiyeti ve ten rengi gibi faktörler, hiçbir şekilde bir üstünlük vesilesi olarak görülmemelidir. Nitekim *"Allah katında en değerli olanınız, O'ndan en çok sakınmanızdır"*⁴ ayeti, insanın asıl değerinin fiziksel özelliklerinde değil, manevi yapısında bulunduğunu en açık şekilde ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber bu temel ilkeleri odağa alarak toplumlar arası adaleti tesis etmeye çalışmış ve insanların eşit olduğunu, sahip oldukları herhangi bir fiziksel, mali veya yönetsel üstünlüklerin, insanları birbirinden farklı kılma, ya da bir üstünlük iddia etmek için kullanılmaması gerektiğini çeşitli hadislerinde dile getirmiştir. Hz. Peygamber'den nakledilen sahih rivâyetler, cinsiyet, renk ve dil gibi farklılıklardan dolayı insanları kınama veya hor görme düşüncesine karşı verdiği mücadelenin en somut örneklerini içermektedir.

Kur'an ve sahih sünnette bu yaklaşım açıkça vurgulanmışken Hz. Peygamber'in vefatından sonra bazı art niyetli kişiler, onun ağzından çıkması mümkün olmayan ve İslam'ın temel prensipleriyle bağdaşmayan birçok sözü Hz. Peygamber'e nispet ederek yaymışlardır. Bu uydurma rivâyetlerin ortaya atılmasında siyasi, coğrafi veya mezhebi kaygılar, dünyevi menfaatler, İslam'a zarar verme isteği yahut bazen de sözde İslam'a hizmet etme niyeti gibi farklı etkenler rol oynamıştır.⁵

Bu bağlamda, hakkında hadis uydurulan konulardan biri de siyahî topluluklardır. Özellikle erken dönem İslâm toplumunda Arap merkezli üstünlük anlayışına karşı gelişen Şuûbiye hareketinin etkisiyle,⁶ bazı çevrelerce Hz. Peygamber'e atfedilerek siyahîleri küçük düşürücü mahiyette birtakım rivâyetlerin üretildiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in evrensel mesajı ve insanları eşit gören tutumu ile açıkça çelişen bu tür uydurma rivâyetler, hem sened hem de metin açısından dikkatle incelenmeli ve sahih İslam öğretisinden ayıklanmalıdır. Siyahîler hakkında uydurulmuş bu rivâyetler, sadece tarihsel bir problem değil; aynı zamanda çağdaş İslam dünyasında ırkçılık ve ayrımcılık gibi meselelerin de dini zeminde yeniden değerlendirilmesini gerektiren önemli bir konudur.⁷

Siyahî kavramıyla kastedilen kesimler arasında zenciler, Habeşliler ve Sudanlılar öne çıkmaktadır. Yukarıda ayet ve hadisler ışığında belirtildiği üzere, Kur'an ve Hz. Peygamber insanın özüne büyük değer atfetmiş ve farklılıkların bir üstünlük sebebi olarak görülmesine karşı çıkmıştır. Buna karşın, söz konusu topluluklarla ilgili övgü niteliğindeki bazı rivâyetlerin yanı sıra, hakaret içeren ve Hz. Peygamber'e nispet edilen çeşitli anlatıların da mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in dile getirmesi mümkün olmayan bu rivâyetlerin tespiti, uydurulma gerekçeleri ve rivâyetlerin tarihsel arka planlarını vuzuha kavuşturmak büyük önem arz etmektedir. Bu konuda şimdiye dek kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması konunun özgünlüğünü ve önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle söz konusu rivâyetlerin yer aldığı kaynaklar tespit edilecek; daha sonra muhaddislerin bu rivâyetlere ilişkin değerlendirmelerine ve bu rivâyetlerin mevzûât literatüründeki durumlarına yer verilecektir. En nihayetinde elde edilen veriler ışığında bu rivâyetlerin kapsamlı bir değerlendirmesi yapılacak ve konunun doğru anlaşılmasına katkı sunulmaya çalışılacaktır.

³ el-Hucurât. 49/13.

⁴ el-Hucurât. 49/13.

⁵ Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 27-61.

⁶ Sadık Cihan, "Şuûbiye hareketi ve uydurma hadislerle münasebeti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (30 Haziran 1986), 62.

⁷ Konu hakkında ayrıca bk. Jonathan A. C. Brown, *İslam ve Siyahilik*, çev. Büşra Elmas (Ankara: Afrika Vakfı Yayınları, 2023).

gölgede bırakmaktadır. Bu tür bir rivâyetin bütüncül bir değerlendirmesi için, öncelikle kaynaklarının tespit edilmesi ve muhaddislerin görüşlerinin incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu rivayet; İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *el-Menâru'l-Munîfî* gibi uydurma rivayetleri ayıklamaya yönelik eserde, es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Câmi' u'l-Ehâdis*'i ve Alî el-Müttakî'nin (ö. 975/1567) *Kenzü'l- 'Ummâl*'ı gibi derleme ve camî türü eserlerde, es-San'ânî'nin (ö. 1182/1768) *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi' i's-Sağîr*'i gibi hadis şerhi literatüründe zikredilmiştir. İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113) bu rivâyetin "gârib" olduğunu ve senedinde yer alan Ânbese el-Besrî'nin bu rivâyette tek kaldığını belirtmektedir.¹¹ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) rivâyette yer alan Ânbese el-Basrî'den dolayı bu hadisin sahih olmadığını ifade ederken, Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) gibi hadis âlimleri de bu râvinin güvenilir olmadığını dile getirmişlerdir.¹² Fettehî (ö. 986/1578) hadisin münker olduğunu ifade ederken,¹³ el-Elbanî ise bu hadisin tamamen uydurma olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Bu rivâyet hakkında yapılan diğer değerlendirmeler de büyük ölçüde benzer görüşleri içermekte olup güvenilirlik açısından ciddi şüpheler barındırdığını ortaya koymaktadır.

Rivâyet ve râvilerle ilgili yapılan tespit ve değerlendirmeler dikkate alındığında, bu rivâyetin sahih kabul edilmesi mümkün görünmemektedir. Hz. Peygamber, getirdiği evrensel ilkeler doğrultusunda insanları ırkları, ten renkleri veya yaşadıkları coğrafya nedeniyle dışlayan, hor gören ve rencide eden ifadeleri ortadan kaldırmış bir şahsiyettir. Dolayısıyla, "Zenci, doyunca zina eder, aç kalınca hırsızlık yapar" gibi bir ifadenin ona ait olması aklen ve naklen kabul edilemez. Bu ifadeler, Kur'an'ın ruhuna ve Hz. Peygamber'in sünnetine aykırıdır. Ayrıca, siyer ve meğazi kaynaklarında Hz. Peygamber'in döneminde Siyahîlerle ilgili çok fazla bilginin yer almadığı da bilinmektedir.

Bununla beraber Hz. Peygamber'in zencilere bakışını ortaya koyan bazı rivâyetler, onların Medine toplumundaki rollerini de izhar etmektedir. Medine döneminde zencilerin sayısal olarak göz ardı edilemeyecek bir varlığa sahip oldukları ve sosyal hayatta aktif roller üstlendikleri bilinmektedir. Bu rivâyetlerden birinde, Hz. Peygamber'in onları aşağılayıcı herhangi bir tutum sergilemek yerine, eşi Hz. Âişe ile birlikte onların oyun ve benzeri etkinliklerini izlediği aktarılmaktadır.

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحُجَّاجِ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ قَالَ: «كَانَ زَنْجٌ يَلْعَبُونَ بِالْمَدِينَةِ، فَوَضَعَتْ عَائِشَةُ حَنْكَهَا عَلَى مَنْكِبِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَجَعَلَتْ تَنْظُرُ إِلَيْهِمْ

Muhammed b. Müsenna > Muhammed > Şu'be > Haccâc b. Âsim > Ebü'l-Esved > Amr b. Hureys'ten rivâyetle: "Zenciler (siyahîler) Medine'de oyun oynuyorlardı. Hz. Âişe, Resûlullah'ın (s.a.v) omzuna çenesini koydu ve onları izlemeye başladı."¹⁵

Başta Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı olmak üzere birçok kaynakta yer alan bu rivâyet, Hz. Peygamber'in eşiyle birlikte zencilerin gerçekleştirdikleri bir gösteriyi izlediğini bildirmektedir. Aşağıda görüleceği üzere, Hz. Peygamber'e nispet edilerek zenciler başta olmak üzere siyahi toplulukları tahkir eden rivâyetlerin asılsızlığı, bu ve benzeri sahih rivâyetlerle açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira bu milletler gerçekten hor ve hakir görülen bir topluluk olsaydı, Hz. Peygamber'in onların oyunlarını eşiyle birlikte izlemesi düşünülemezdi. Bilakis bu rivâyet, Hz. Peygamber'in onlara değer verdiğini ve toplumsal

¹¹ Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfu'l-Ğarâib ve'l-Efrâd min Hadîsi Resûlillâh* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 5/476.

¹² Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. Alî el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû 'ât* (Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1966-1968), 2/233-234.

¹³ Muhammed Tâhir b. 'Alî es-Siddîkî el-Hindî el-Fettehî, *Tezkiratu'l-Mevdû 'ât* (İdaretu'l-Tbaâtu'l- Münire, 1924), 113.

¹⁴ Muhammed Nasiruddin Elbânî, *Silsiletü ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevzû'a ve eseruha's-seyyi' fi'l-ümme* (Riyâd: Dâru'l-Meârif, 1991), 2/157.

¹⁵ Ebü Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelbî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 8/182; Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *Câmi' u'l-Mesânîd ve's-Sünen el-Hâdî li-Akoami Sunen* (Beyrut: Dâru Hadar li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1419/1998), 6/505; Ebü Bekr Muhammed b. el-Huseyn el-Bağdâdî el-Âcurrî, *eş-Şer'i'a* (Riyâd: Dâru'l-Vaţan, 1420/1999), 5/2406; Ebü'l-Hasan Nûreddîn el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id ve menbe'u'l-fevâ'id* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1387), 4/316; Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayri'l- 'İbâd* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993), 9/71.

varlıklarını önemseydiğini göstermektedir.

2.1.2. Zencileri Yeren Rivâyetler

Hadis literatüründe zencilerle ilgili rivâyetlerin önemli bir kısmının onları küçümseyici veya aşağılayıcı ifadeler içerdiği görülmektedir. Bu çerçevede, Hz. Peygamber'e isnat edilen ve söz konusu algıyı besleyen bazı rivâyetler kaynaklarda yer almaktadır. Bu rivâyetlerin geçtiği kaynaklar ile hadis âlimlerinin onlara dair değerlendirmeleri dikkate alındığında, konunun daha sağlıklı ve ilmî bir zeminde ele alınması mümkün hâle gelmektedir.

حَدَّثَنَا السَّاجِي، قَالَ: حَدَّثَنَا الصُّنَّارُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَنْبَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي الرَّبِيعِ السَّمَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ الْقَطَّانِ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: الرَّجُلُ جَمَارٌ

es-Sâcî > es-Sakr b. Muhammed el-Eylî > Saîd b. Ebî'r-Rebî' es-Sammân > Anbese el-Kattân > Amr b. Meymûn > ez-Zuhrî > Urve b. Zübeyr > Hz. Âişe'nin nakline göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Zenci (siyahî), bir merkeptir."¹⁶

Bu rivâyet, İbn Âdî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil* adlı eserinde, İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) *Zahîratü'l-Huffâz* adlı çalışmasında, ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevdû'ât* adlı eserinde yer almaktadır. Özellikle mevzû hadisler alanında kaleme alınmış bazı kaynaklarda bu rivâyete yer verilmiştir. Bu bağlamda, rivâyetin senedi ve metni hadis ilmi açısından değerlendirildiğinde, muhaddisler tarafından genellikle uydurma olarak nitelendirildiği ve mevzuat literatüründe bu şekilde yer aldığı görülmektedir.

İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113) bu rivâyetin senedinde yer alan Ânbese b. Kattan'ın ihtilat ettiğini ve çok zayıf olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Benzer şekilde İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) da rivâyette yer alan Ânbese el-Basrî'den dolayı bu hadisin sahih olmadığını ifade etmektedir. Konuyla ilgili olarak Yahya b. Maîn (ö. 233/848), onun hadislerinin alınmayacağını; Nesâî (ö. 303/915), metruk olduğunu; İbn Hibbân (ö. 354/965) ise münkerü'l-hadis sayıldığını kaydetmektedir.¹⁸

Zencileri yeren bu rivâyetin temel hadis kaynaklarında yer almaması, özellikle mevzuat alanında derlenmiş eserlerde yer alması bu rivâyetin güvenilirliğini zayıflatmaktadır. Buna ek olarak hadis âlimlerinin yukarıdaki değerlendirmeleri de bu rivâyetin asılsız olduğunu açıkça göstermektedir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in hayatı boyunca sergilediği üstün ahlak ve nezaketle çelişen, belirli bir ırka yönelik aşağılayıcı ifadelerin kendisine isnat edilmesinin ne denli temelsiz olduğu açıktır. Üstelik bu tür sözlerin onun ağzından çıkmış gibi gösterilerek ona nispet edilmesi, İslami etik değerler açısından en büyük sapkınlıklardan biri olarak değerlendirilmektedir. Kur'an'ın evrensel mesajı ve Hz. Peygamber'in yüksek ahlaki erdemleri göz önünde bulundurulduğunda, bu tür rivâyetlerin Hz. Peygamber'den kaynaklandığı şeklinde kabul edilmesi güçtür.

Kanaatimizce birçok sahih kaynakta "Üzerinize tâyin edilen yönetici, başı kuru üzüm gibi siyah bir köle de olsa sözünü dinleyip kendisine itaat ediniz."¹⁹ şeklinde geçen hadis, Hz. Peygamber'in Siyahîlerle ilgili bakış açısını yansıtan dikkat çekici bir örnektir. Ulu'l-emr gibi önemli bir makama dair bu ifadesinde Hz. Peygamber'in "siyahî" nitelemesini özellikle kullanması, onların küçümsenmesini değil; aksine her millet gibi Siyahîlerin de yöneticilik gibi yüksek görevlerde bulunabileceğini göstermektedir. Bu yaklaşım, ten renginin bir kusur olmadığını ve kişinin ehliyetinin renk gibi dışsal unsurlarla ölçülmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Eğer Hz. Peygamber'in Siyahîlere yönelik olumsuz bir kanaati olsaydı, böylesine mühim bir görevi onlara layık görmesi düşünülemezdi.

Bununla birlikte, bu hadisin şârihlerce farklı açılardan yorumlandığı ve bu yorumların neticesinde

¹⁶ Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Zahîratü'l-Huffâz mine'l-Kâmil l'İbni 'Adiyy* (Riyad: Dâru's-Selef, 1417/1996), 3/1425; Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdi'l-Mevcûd - Alî Muhammed Muavvaz (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 6/466; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/233.

¹⁷ İbnü'l-Kayserânî, *Zahîratü'l-Huffâz*, 3/1425.

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/234.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002), "Ezân", 54, 56 "Ahkâm", 4; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1977), "Cihâd", 28.

Siyahîlere dair üç farklı algının oluştuğu da görülmektedir. Birinci algıya göre, burada yapılan kuru üzüm benzetmesi yalnızca cilt rengi ve saç yapısını tanımlamaya yönelik olup herhangi bir aşağılayıcı niyet taşımamaktadır. İkinci algı ise söz konusu benzetmenin küçümseyici bir anlam içerdiği yönündedir; çünkü bir kişinin başının “kuru üzüm”e benzetilmesi, övgüden çok hor görme anlamı taşıyabilir.²⁰ Nitekim Etiyopyalı hadis âlimi Şeyh Muhammed Emin el-Harârî (ö. 1441/2019), *Sahîh-i Müslim* üzerine kaleme aldığı şerhinde, kölelik ve sakatlık gibi benzetmelerin, toplumda en aşağılık olma hâlini vurgulamak için kullanıldığını ve bu tür ifadelerin kimin hakkında söylenirse söylensin onu değersizleştirme anlamı taşıdığını ifade eder.²¹ Diğer taraftan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise, kafası küçük olanlar hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre, kafası küçük olan kişinin görüş gücü zayıftır; yani görsel algısı ve beyin faaliyetleri yetersizdir. Bu durum, beynin mizacının zayıf ve huyunun kötü olduğuna işaret eder. Özellikle kafa şekli çirkin ve sinir sistemi de zayıfsa, bu kişi çabuk öfkelenen, dengesiz biri olur.²² Üçüncü algı ise, hadiste geçen benzetmenin doğrudan aşağılayıcı bir niyetle dile getirildiği yönündedir. Özellikle bazı hadis şerhlerinde “kuru üzüm” benzetmesinin, Siyahîlerin daha alt düzeyde ve çirkin addedilmesini ima eden bir ifade biçimi olduğu ileri sürülmektedir. Bu anlamda Kirmânî (ö. 786/1384), hadisteki “kuru üzüm” benzetmesini siyahî kölelerin görünüşü üzerinden yapılan hakirlik, çirkinlik ve itibarsızlık temsili olarak değerlendirir, fakat asıl maksadın onların bile yönetici tayin edilmesi halinde itaati zorunlu kılmak olduğunu vurgular.²³ İbn Hacer (ö. 852/1449) de teşbihi küçüklük ve çirkinlik tasviri olarak açıklar; ancak hadisin amacının, hilafet şartları dışında, kim başa geçerse geçsin fitneyi önlemek için ona itaat edilmesi gerektiğini göstermek olduğunu belirtir.²⁴ El-Aynî (ö. 855/1451) ise bu benzetmeyi, siyahîlerin küçüklük ve çirkinlikle nitelenerek aşağı bir konumda tasavvur edilmelerinin temsili bir ifadesi olarak yorumlar.²⁵ Tüm bu yaklaşımlar, Siyahîlere dair rivâyetlerin İslam düşünce tarihinde farklı şekillerde yorumlandığını göstermektedir.²⁶ Bu tür değerlendirmeler, dönemsel fizyonomik anlayışların da bireylerin dış görünüşleri üzerinden yapılan yorumlara etki ettiğini göstermektedir

Yine zencileri yeren ve yukarıdaki rivâyetle benzerlik arz eden haberlerden biri de şudur:

أَنْبَأَنَا طَاهِرُ أَنْبَاءِ الْجَوْهَرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَمَرَ الْخَافِطِ عَنْ أَبِي حَاتِمٍ بْنِ جَبَانَ حَدَّثَنَا قَاسِمُ الْمُؤَدَّبِ حَدَّثَنَا الْمُتَنَّى بْنُ الصَّحَّاحِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَرْوَانَ السُّدِّيُّ عَنْ هِشَامٍ عَنْ عُروَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: رَوَّجُوا الْأَكْفَاءَ وَتَزَوَّجُوا الْأَكْفَاءَ وَخَيَّرُوا لِنُطْفِكُمْ وَإِيَّاكُمْ وَالزَّيْنَجَ فَإِنَّهُ خَلَقَ مُشَوَّهًا

Muhammed b. Ebî Tâhir > el-Cevherî > Ali b. Ömer el-Hâfız > Ebû Hâtım b. Hibbân > Kâsım el-Mueddib > Musennâ b. Dahhâk > Muhammed b. Mervân es-Süddî > Hişâm > Urve > babası (Zübeyr b. Avvâm) > Hz. Âişe'nin rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Denk olanlarla evlendirin, siz de denk olanla evlenin; nutfeniz (soyunuz) için seçici davranın. Sakın zencilerle (evlenmekten) sakının; çünkü onlar çirkin yaratılmışlardır / bozuk bir yaratılış üzeredirler.”²⁷

Bu rivâyet es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Le'âli'l-Masnû*'sı, Münâvî'nin (ö. 1031/1622) *Feyzü'l-kadîr*'i, el-

²⁰ Brown, *İslam ve Siyahilik*, 181-188.

²¹ Muhammed Emin el-Alevî el-Harârî, *el-Kevkebu'l-Vehhâc ve'r-Ravde'l-Behhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, ed. Haşım Muhammed Ali Mehdî (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2009), 14/298, 20/55.

²² Fahreddin Râzî, *Kitabu'l-Firâse*, ed. Abdulhamid Salih Hamdan (Âlemu'l-Kutub, 2002), 31.

²³ Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Sa'îd Şemsuddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. 'Alî b. Dahîlullâh b. 'Uceyyân el-'Avfî (Beyrut: y.y., ts.), 5/75.

²⁴ Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz vd. (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1960), 13/122.

²⁵ Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 24/224.

²⁶ Ayrıca bk. Brown, *İslam ve Siyahilik*, 183-184.

²⁷ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1391/1972), 4/66; Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a fî'l-Ehâdissi'l-Mevdû'a* (Beyrut Lübnan: Darul Kütübül İlmiyye, ts.), 415; İsmail b. Muhammed b. 'Abdu'l-Hâdî el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ* (Kahire: Mektebetu'l-Kudsi, 1932), 2/442; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a fî'l-Ahbâri (ehâdîsi)'l-Mevzû'a* (Beyrut Lübnan: Darul Kütübül İlmiyye, 1996), 1/407.

Aclûnî'nin (ö. 1162/1749) *Keşfu'l-Hafâ'sı* ve eş-Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a'sı* başta olmak üzere mevzuat literatüründe yer alan birçok kaynakta zikredilmektedir.²⁸

es-Süyûtî, isnad zincirinde yer alan Muhammed b. Mervân es-Süddî'nin yalancılığını gerekçe göstererek hadisin uydurma olduğunu belirtmektedir.²⁹ Aynı şekilde İbn Arrâk (ö. 963/1556) da bu rivâyeti mevzu saymış,³⁰ İbnü'l-Cevzî ise rivayetin asılsızlığını özellikle râvi tenkitleri üzerinden temellendirmiştir. Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin aktardığına göre râvi Muhammed b. Mervân'ı Yahyâ b. Maîn güvenilir bulmuş, İbn Numeyr yalancı olarak nitelemiş, Buhârî hadislerinin alınmayacağını kaydetmiş, Ebû Sâlih ise hadis uyduran biri olduğunu ifade etmiştir.³¹ Benzer şekilde eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) de, isnatta yer alan Muhammed b. Mervân es-Süddî'nin güvenilir olmayıp yalancı biri olduğunu vurgulamış,³² Elbânî ise bu rivâyeti mevzû olarak değerlendirmiştir.³³

Cerh ve ta'dîl âlimlerinin Muhammed b. Mervân hakkındaki değerlendirmeleri bütünüyle menfî olup, tenkitlerin odak noktası onun yalancılıkla itham edilmesidir. Abdusselâm b. Hâzîm, Cerîr b. Abdurrahmân'dan naklen Muhammed b. Mervân'ın "kâzib" olduğunu açıkça ifade etmiş, Abdullah b. Numeyr de "es-Süddî kâzib idi" diyerek aynı ithamı tekrarlamıştır. Bunun yanında İbn Maîn, Ya'kûb b. Süfyân ve İbn Adî gibi otoriteler onun güvenilirmez, zayıf ve rivayetlerinin münker olduğunu belirtmişlerdir.³⁴ Dolayısıyla hem klasik hadis münekkitlerinin hem de sonraki muhaddislerin değerlendirmeleri, Muhammed b. Mervân'ın yalancılık ve uydurmacılıkla tanındığını ve bu sebeple rivayetlerinin mevzû kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Netice olarak ilgili rivâyetin isnad zincirindeki ciddi eksiklikler ve aktarımdaki problemler, hadis ilmi açısından güvenilirliğini temelden sarsmaktadır. İlgili hadis âlimlerinin eleştirileri, rivâyetin temel hadis kaynaklarında değil de mevzûât eserlerinde yer alması birleşince, hadisin uydurma olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde, Hz. Peygamber'e atfedilen ifadelerle zencileri zemmeden başka bir rivâyet ise şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ الْمَكِّيُّ، ثنا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ الْمَازِنِيُّ، ثنا حَجَّاجُ بْنُ حَرْبٍ الشَّافِعِيُّ، ثنا سُلَيْمَانُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «اشْتَرُوا الرِّقِيقَ، وَشَارِكُوهُمْ فِي أَرْزَاقِهِمْ، يَعْنِي كَسْبَهُمْ، وَإِيَّاكُمْ وَالرَّيْحَ؛ فَإِنَّهُ قَصِيرَةٌ أَعْمَارُهُمْ، قَلِيلَةٌ أَرْزَاقُهُمْ

Ahmed b. Dâvûd el-Mekkî > Hafs b. Ömer el-Mâzinî > Haccâc b. Harb eş-Şekarî > Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbas > babası (Ali) > dedesi (Abdullah b. Abbas)'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Köleler satın alın ve onların geçimlerine, yani kazançlarına ortak olun. Zencilerden ise sakının; çünkü onların hem ömürleri kısa, hem de kazançları sınırlıdır."³⁵

Bu rivâyet et-Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'i er-Rûdânî'nin (ö. 1094/1683) *Cem'u'l-Fevâ'id*'i, Müttakî el-Hindî'nin *Kenzü'l-'Ummâl*'ı, Ebû Nu'aym'ın *Târihu Isfahân*'ında el-Münâvî'nin *et-Teyşîr*'i ve Süyûtî'nin *Câmi'u'l-Ehâdis* adlı eseri başta olmak üzere, pek çok farklı kaynakta yer almaktadır.

²⁸ Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 16/317; es-San'ânî, *et-Tenvîr*, 6/325.

²⁹ Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/407.

³⁰ Nureddîn Ali b. Muhammed Arrâk el-Kinânî, *Tenzihu's-Şer'i'ati'l-Merfû'a 'ani'l-Ehbâri's-Şen'i'ati'l-Mevdû'a* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1399), 2/32.

³¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/234.

³² Şevkânî, *el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a*, 416.

³³ el-Elbânî, *Za'ifu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh* (Beyrut: Mektebu'tarbiyetü'l-Arabi, 1979), 477.

³⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Hindistan: Matba'atu Daireti'l-Ma'ârif en-Nizamiyye, 1325/1907), 9/436-437; Alî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrût: Mektebül-Matbuâtü'l-İslâmiyye, ts.), 4/296.

³⁵ Ebû'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, bt.), 10/287; Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî, *Cem'u'l-Fevâ'id min Câmi'i'l-Usûl ve Mecma'i'l-Zevâ'id* (Kuveyt- Beyrut: Mektebetü İbn Kesîr; Dâru İbn Hazm, 1998), 2/269; Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî, *Târihu Isfahân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/219; Zeynüddîn Muhammed Abdîrâûf b. Tâcu'l-Ârifîn el-Munâvî, *et-Teyşîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr* (Riyad: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfi'i, 1408/1988), 1/155; Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdis*, 1/643, Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 9/80.

el-Heysemî (ö. 807/1405), bu rivâyetin isnad zincirinde tanınmayan râvilerin bulunduğunu ifade ederken,³⁶ el-Âzizî (ö. 1070/1660) hadisin zayıf olduğunu söylemektedir.³⁷ Buna karşılık Elbânî ise bu rivâyetin mevzû olduğunu kaydetmektedir.³⁸

İlgili rivâyet, çeşitli kaynaklarda yer alması bakımından geniş bir literatüre dayandırılrsa da isnad zincirindeki meçhul râvilerin varlığı, hadisin sıhhatini zayıflatmaktadır. Heysemî'nin isnad yönündeki eleştirileri ile el-Âzizî'nin rivâyetin zayıflığına dair vurgusu, bu tür rivâyetlerin hadis ilmi açısından temkinli bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, rivâyetin içerdiği sosyal ve etik boyut, İslâmî değerlerle uyumlu olmadığı yönündeki eleştirileri destekler niteliktedir. Sonuç olarak, rivâyetin isnad ve metin yönünden ortaya koyduğu eksiklikler, hadisin güvenilirliğini ve kabul edilebilirliğini sorgulamakta, bu tür tartışmalı rivâyetlerin eleştirel bir analizle değerlendirilmesinin gerekliliğini göstermektedir.

Zenciler aleyhine nakledilen rivâyetler yalnızca yukarıda zikredilenlerle sınırlı kalmamış, onların kestikleri hayvanların yenilmesini yasaklayacak kadar ileri giden bazı anlatıların da kaynaklarda yer aldığı görülmüştür. İslâm'a göre Ehl-i Kitap mensuplarının kestığı hayvanın dahi helâl kabul edildiği dikkate alındığında, zencilerin kesimini yasaklayan bu tür rivâyetler, özellikle üzerinde durulması gereken bir husus olarak öne çıkmaktadır.

قال ابن حبان: حدثنا حمزة بن داود، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عِيسَى بْنِ زَاذَانَ الْأُبْلَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُذَيْنَةَ عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ حَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ هَيَّ عَنْ ذَبَائِحِ الزَّنَجِ

İbn Hibbân > Hamza b. Dâvûd > İsmâîl b. İsâ b. Zâzân el-Eblî > Abdullah b. Üzeyne > Sevr > ez-Zührî > Humeyd b. Abdurrahman > Ebû Hüreyre'den rivâyetle, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Hz. Peygamber, zencilerin kestığı hayvanların etini yemeyi yasakladı."³⁹

Bu rivâyet İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn*'i,⁴⁰ İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân*'ı,⁴¹ ez-Zehebî'nin *Mîzânü'l-İ'tidâl*'ı İbnü'l-Kayserânî'nin *Ma'rifetu't-Tezkira*'sı⁴² gibi rical ve cerh-ta'dil literatürüne dair eserlerde yer almaktadır. Bu tür eserlerin amacı, hadis râvilerinin güvenilirliğini ortaya koymak olduğundan, bu rivâyetin mezkûr eserlerde zikredilmesi onun kabul edildiğini değil; isnadında bulunan râviler üzerinden eleştirildiğini göstermektedir.

İbnü'l-Kayserânî bu rivâyetin isnad zincirinde yer alan Abdullah b. Üzeyne'nin münker rivâyetler naklettiğini ifade ederken,⁴³ İbn Hibbân'da Abdullah b. Üzeyne'den gelen bu rivâyeti, yalnızca onu nakleden şahsı eleştirmek amacıyla eserine dâhil ettiğini, aksi takdirde rivâyetin yazmaya değer olmadığını belirtmektedir.⁴⁴ İbn Hacer ise Abdullah b. Üzeyne'nin zayıf bir râvi olduğunu, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) ondan hadis alınamayacağını, Hâkim'in (ö. 405/1014) ise onun mevzu hadisler rivâyet ettiğini kaydetmiştir.⁴⁵

Netice olarak ele alınan bu rivâyetin isnad zincirindeki kusurlar ve nakil sürecinde yer alan şahısların güvenilirliği hususunda gelen eleştiriler, hadisin uydurma olduğunu göstermektedir. İbnü'l-Kayserânî, İbn Hibbân ve İbn Hacer gibi önde gelen hadis bilginlerinin değerlendirmeleri, Abdullah b. Üzeyne'nin

³⁶ el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 4/235.

³⁷ Şeyh Âli b. Şeyh Ahmed eş-Şâfi'î el-Âziz, *Siracü'l münir şerh-i camiu's-sağir* (Mısır: Matba'atu Bûlâk, 1888), 1/215.

³⁸ Elbânî, *Silsiletü ehâdisi'd-da'ife*, 2/155.

³⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn* (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396/1976), 2/19; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/432; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 2/391; Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifetu't-Tezkira fî'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a* (Beyrut: y.y., 1406/1985), 116.

⁴⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/19.

⁴¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/432.

⁴² İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifetu't-Tezkira*, 116.

⁴³ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifetu't-Tezkira*, 116.

⁴⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/19.

⁴⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/432.

münker rivâyetler aktardığını ve hadislerin mevzû olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, rivâyetin hem isnat hem de metin açısından güvenilirliğini sarsmaktadır.

Öte yandan “Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz. Ama o sizin kalplerinize ve amellerinize bakar”⁴⁶ hadisiyle vurgulanan evrensel ilke, insanların içsel değerlerinin esas alındığını ortaya koymakta, dolayısıyla dış görünüşe dayalı ayrımcı uygulamaların temelsizliğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, rivâyetlerde yer alan zencilerle ilgili olumsuz ifadeler hem ahlaki hem de mantıksal açıdan İslâm’ın temel prensipleriyle bağdaşmamaktadır.

Burada yine zencilerle ilgili olup Hz. Ömer’e nispet edilen şu rivâyet de dikkat çekicidir:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا تَكَلَّمَ هُوَ وَأَبُو بَكْرٍ كُنْتُ كَالزَّجِّيِّ بَيْنَهُمَا الَّذِي لَا يَفْهَمُ»

“Hz. Peygamber Hz. Ebubekir ile konuşurken, kendimi aralarında hiçbir şeyi anlamayan zenci gibi hissederdim.”⁴⁷

Bu rivâyet İbn Kayyim el-Cevziyye’nin *el-Menâru’l-Munîf*’i İbn Teymiyye’nin *Mecmû’u fetâvâ’ı Şevkânî’nin el-Fevâ’idu’l-Mecmû’a’sı*, es-Süyûtî’nin *ez-Ziyâdât ‘alâ’l-Mevdû’ât*’ı ve Fettenî’nin *Tezkiratu’l-Mevdû’ât* gibi uydurma hadisleri derleyen mevzûat literatürüne ait eserlerde zikredilmiştir.

İbn Kayyim el-Cevziyye bu rivâyetin yalan olduğunu belirtmiş,⁴⁸ Ali el-Kârî ise bunun cahiller tarafından uydurulmuş bir rivâyet olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ İbn Teymiyye de bu anlatının açıkça uydurma olduğunu, ilim ehli arasında hiç kimsenin bu rivâyeti nakletmediğini, yalnızca cahillerin aktarımında yer aldığını vurgulamıştır.⁵⁰ Mer’î el-Kermî (ö. 1033/1624) ise aynı şekilde bu rivâyetin yalan olduğunu kaydetmiştir.⁵¹ Sonuç olarak, isnad ve içerik açısından yapılan değerlendirmeler bu rivâyetin güvenilir olmadığını ortaya koymaktadır.

Netice olarak bu tür uydurma rivâyetlerin, belirli siyasi, bölgesel ve kültürel saiklerle üretilmiş ve Hz. Peygamber’e isnat edilerek meşruiyet kazandırılmak istenmiş olması muhtemeldir. Ancak, hangi niyetle olursa olsun, herhangi bir ırkı, dili, kültürü veya ten rengi nedeniyle aşağılamak ve tahkir etmek, ne Kur’an’ın ruhuna ne de Hz. Peygamber’in sünnetine uygundur. İslam, tüm insanları eşit kabul eden ve bireyleri yalnızca takva derecesine göre değerlendiren bir öğreti ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, toplumun farklı kesimlerini hedef alan uydurma rivâyetlerin, İslam’ın temel prensipleriyle çeliştiği açıktır. Bu nedenle, hadis ilmi açısından değerlendirilerek uydurma olduğu tespit edilen rivâyetlerin titizlikle ayıklanması, İslam’ın evrensel adalet ve eşitlik anlayışını doğru şekilde yansıtmak açısından büyük önem taşımaktadır. Şimdi Habeşlilerin lehinde ve aleyhinde nakledilen rivâyetleri ele almak istiyoruz.

2.2. Habeşlilerle İlgili Rivâyetler

Habeş “حَبَشٌ”, Habeşistanlı “حَبَشِيٌّ” veya Habeşli terimleri,⁵² coğrafi ve etnik açıdan Doğu Afrika’nın önemli bir bölgesini tanımlamaktadır. Bu bölge, günümüz Etiyopya’sı başta olmak üzere, Sudan’ın doğu kısımları, Eritre, Cibuti ve Somali’yi de içine almaktadır.⁵³ Habeş terimi, Habeşistan’a göç eden Araplar

⁴⁶ Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1412/1991), 10/2564; Ebû ‘Abdillâh b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fu’âd b. ‘Abdillâkî (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabîyye ts.), 2/4143.

⁴⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru’l-Munîf*, 115; Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlim el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû’u fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mucemma’i’l-Melik Fahd li’t-Tabâ’ati’l-Mushafi’s-Şerîf, 1425/2004), 18/376; Ebû Muhammed en-Nisâbü’rî İbnü’l-Cârûd, *el-Müntekâ mine’s-süneni ve’l-müsnedeti ‘an Rasûlillah* (Kahire: Dâru’t-Takvâ, 1428), 505; Şevkânî, *el-Fevâ’idu’l-Mecmû’a fi’l-Ehâdissi’l-Mevdû’a*, 335., Ebû’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ez-Ziyâdât ‘alâ’l-Mevdû’ât* (Riyad: y.y., 1431), 2/795; Fettenî, *Tezkiratu’l-Mevdû’ât*, 93.

⁴⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru’l-Munîf*, 115.

⁴⁹ Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfû’ati fi’l-Ahbâri’l-Mevdû’ati el-Ma’rûf bi’l-Mevdû’ati’l-Kubrâ* (Beyrut: y.y., ts.), 476.

⁵⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû’u fetâvâ*, 18/377.

⁵¹ Mer’î el-Kermî, *el-Fevâ’idu’l-Mavdû’a fi’l-Ehâdissi’l-Mevdû’a* (Riyad, 1998), 116.

⁵² Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrikî el-Misrî, *Lisânu’l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdr, 1414), 4/16.

⁵³ Cengiz Orhonlu, “Habeş Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/363-367.

(Sâmîriler) ile yerel halkın kaynaşması sonucu ortaya çıkan topluluğu ifade etmektedir. Fiziksel özellikleri bakımından diğer Siyahî topluluklardan farklı olarak daha açık tenli, düzgün fizikli ve kıvrıkcık saçlı olarak tanımlanan Habeşliler, İslâmî edebiyatta diğer Siyahîlere kıyasla daha olumlu bir imajla anılmışlardır.⁵⁴

Tarihsel açıdan bakıldığında, Habeşistan olarak bilinen bölge, dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hâmî kökenli Kûşî kabilelerinin yaşadığı bu coğrafya, tarihin erken dönemlerinden itibaren Sâmî göçlerine sahne olmuştur. Tevrat'a göre, Hz. Nuh'un torunu Kûş, Mısır'a sığınmış, ardından Yukarı Nil'e doğru ilerleyerek günümüz Sudan'ının başkenti Hartum'un bulunduğu bölgede Merve şehrini kurmuştur. Kûş'un soyundan gelenler, Hz. İbrahim'in doğumundan önce Atbara Nehri çevresine yerleşerek Aksum Krallığı'nı inşa etmişlerdir. Habeş efsaneleri, Aksum Krallığı'nın hükümdarlarını Hz. Süleyman ile Sebe Melike'si Belkis'in oğlu Menelik'in soyundan geldiği şeklinde yorumlamaktadır. Bu anlatılar, Etiyopya'nın tarihî kimliğinin şekillenmesinde efsanevi unsurların güçlü bir rol oynadığını göstermektedir. Kesin tarihi verilere göre ise, Etiyopya Krallığı'nın ilk temelleri, Arabistan'dan göç eden Sâmî topluluklar tarafından atılmıştır.⁵⁵

İslâmî kaynaklarda Habeşlilere dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Zira Habeşistan, tarih boyunca önemli bir medeniyet merkezi olmuş ve farklı kültürlerle yoğun etkileşim içinde bulunmuştur. Özellikle Sâmî ve Hâmî unsurların birleşimi, bölgenin sosyal ve kültürel yapısını zenginleştirmiştir. İslam kaynaklarında Habeşliler hakkında farklı yorumlar bulunmakla birlikte, tarihsel veriler ışığında değerlendirildiğinde, Habeşistan'ın bölgesel ve küresel ölçekte önemli bir kültürel mirasa sahip olduğu açıktır. Hadis literatüründe de Habeşliler hakkında hem olumlu hem de olumsuz rivâyetlere rastlanmaktadır. Bazı hadislerde Habeşlilerin övüldüğü, adaletli ve güvenilir olduklarının belirtildiği görülürken, bazı rivâyetlerde ise olumsuz ifadeler yer almaktadır. Bu çelişkili anlatılar, tarihî bağlam ve kültürel etkileşimler göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Öncelikle bu rivâyetlerin yer aldığı kaynakları belirleyip, muhaddislerin değerlendirmeleri ışığında bir durum tespiti yapmak daha sağlıklı neticelere ulaşmaya vesile olacaktır.

2.2.1. Habeşlileri Öven Rivâyetler

Kaynaklarda Habeşlileri öven bazı rivâyetler de yer almaktadır. Bu rivâyetler, hadis âlimleri tarafından genellikle sened ve metin yönünden değerlendirilmiş; sıhhat derecelerine dair çeşitli görüşler ortaya konmuştur.

أَنْبَأَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَحْمَدَ أَنْبَأَنَا ابْنُ مَسْعَدَةَ أَنْبَأَنَا حَزْرَةُ بْنُ يُوسُفَ أَنْبَأَنَا ابْنُ عَدِيٍّ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مَرْوَانَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُكَدِّرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ الْأَنْبِيِّ قَالَ: «إِنَّ الْحَبِشَةَ أَنْجَدُ أَسْحِيَاءَ وَإِنَّ فِيهِمْ لَيَمَنًا فَاتَّخِذُوهُمْ وَاسْتَهْنُوهُمْ فَإِنَّهُمْ أَقْوَى شَيْءٍ»

İsmail b. Ahmed > İbn Mes'ade > Hamza b. Yûsuf > İbn Adî > Ca'fer b. Ahmed b. Mervân > Abdullah b. Velîd > Habîb b. Ebî Habîb > Abdullah b. Âmir > Muhammed b. el-Münkedir > Câbir'den rivâyetle: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki Habeşliler en cömert olanlardır; gerçekten de içlerinde uğur (bereket) vardır. Öyleyse onları yanınıza alın ve istifade edin; çünkü onlar, en güçlü kimselerdendir."⁵⁶

Bu rivâyet, İbnü'l-Kayserânî'nin *Zahîratu'l-Huffâz*'ı İbn Arrâk'ın (ö. 963/1556) *Tenzîhu's-Şerî'ati'l-Merfû'a*'sı, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevdû'ât*'ı ve Süyûtî'nin *el-Le'âli'l-Masnû'a*'sı gibi uydurma hadisleri toplayan mevzuât literatürüne ait eserlerde zikredilmiştir.

İbnü'l-Kayserânî, isnadda yer alan Habîb b. Ebî Habîb'in bu rivâyeti uydurduğunu açıkça

⁵⁴ Rifat Akbaş, *Klasik Arap Şiirinde Siyahîler* (Ankara: Uzun Dijital, 2022), 11.

⁵⁵ Levent Öztürk, "Etiyopya (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/491-496.

⁵⁶ İbnü'l-Kayserânî, *Zahîratu'l-Huffâz*, 1/547; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerî'a*, 2/29; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/234; Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/405.

belirtmektedir.⁵⁷ İbnü'l-Cevzî de hadisin sahih olmadığını, isnadda geçen Habîb'in bir kralın kâtibi olduğunu ve Ahmed b. Hanbel'in ise Habîb'i yalancılıkla itham ettiğini ifade etmektedir.⁵⁸ Ayrıca bu rivâyetin temel hadis kaynaklarında bulunmaması ve yalnızca mevzu hadisleri ele alan eserlerde yer alması, onun uydurma olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde, Hz. Peygamber'in şu ifadeleri kullandığına dair bir başka rivâyet de hadis literatüründe yer almaktadır.

أحمد بن الوليد حدثنا خالد بن يزيد الحذاء المكي ثنا إبراهيم بن عبد الله العمري عن عاصم عن ابن عمر رضي الله عنهما رفعه من
أدخل بيته حبشياً أو حبشية أدخل الله بيته بركة

Ahmed b. Velîd > Hâlid b. Yezîd el-Hizâ' el-Mekkî > İbrâhîm b. Abdullah el-'Umrî > Âsım > Abdullah b. Ömer'dan, Resûlullah'a (s.a.v) isnatla: "Kim evine Habeşli bir erkek veya Habeşli bir kadın alırsa, Allah da onun evine bereket indirir."⁵⁹

Bu rivâyet ed-Deylemî'nin (ö. 509/1115) *el-Firdevs'i* Aclûnî'nin (ö. 1162/1749) *Keşfu'l-Hafâ'sı*, es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *el-Mekâsîdu'l-Hasene'si*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Lisânü'l-Mîzân'ı* ve Münâvî'nin *Feyzü'l-Kadîr*'inde yer almaktadır. Ancak hadis otoriteleri bu rivâyetin sıhhatini kabul etmemektedir. Fettehî, hadisin sahih olmadığını ifade etmekte;⁶⁰ İbn Arrâk, isnadda yer alan Halid b. Yezid adlı kişi bu rivâyeti uydurduğunu belirtmektedir.⁶¹ İbn Hacer'de aynı kanaati paylaşarak, Halid b. Yezid'in bu rivâyeti uydurduğunu vurgulamaktadır.⁶²

Sonuç itibarıyla, temel hadis kaynaklarında yer almayan bu rivâyetin, muhaddislerin değerlendirmeleri doğrultusunda mevzu olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu tür rivâyetler, belirli şahısların veya grupların menfaatleri doğrultusunda üretilmiş ve Hz. Peygamber'e isnat edilmiştir. Dolayısıyla, bu tür rivâyetlerin dikkatle ele alınması, hadis metodolojisinin esaslarına uygun şekilde sahih kaynaklarla karşılaştırılması büyük önem arz etmekte ve Habeşlilere dair aktarılan bilgilerin, tarihî ve kültürel bağlam içerisinde, ilmî bir titizlikle değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Habeşlilere yönelik olumlu yaklaşımların şekillenmesinde, onların İslâm tarihinin erken döneminde ilk hicrete kucak açmalarının da etkili olmuş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

2.2.2. Habeşlileri Yeren Rivâyetler

Kaynaklarda Habeşlilere yönelik olumsuz ifadeler içeren bazı rivâyetler de yer almaktadır. Bu rivâyetler sened ve metin açısından incelendiğinde, muhaddislerin genellikle olumsuz değerlendirmelerde bulundukları görülmektedir.

أَنْبَاءُ عَبْدِ الْوَهَّابِ الْخَافِظِ أَنْبَاءُ ابْنِ الْمُبَارَكِ بْنِ عَبْدِ الْجُبَّارِ أَنْبَاءُ أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْهَمْدَانِي حَدَّثَنَا الدَّارِقُطْنِي حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ
مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدَانَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَنَسَةَ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ الْمَكِّي حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ
ﷺ وَرَأَى طَعَامًا فَقَالَ: لِمَنْ هَذَا؟ فَقَالَ الْعَبَّاسُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لِلْحَبَشَةِ أَطْعَمُهُمْ وَأَكْسَوْهُمْ، فَقَالَ: يَا عِمَّ لَا تَفْعَلْ إِيَّاهُمْ إِنْ جَاعُوا
سَرَقُوا وَإِنْ شَبِعُوا زَنَوْا

Abdülvehhâb el-Hâfız > İbnü'l-Mubârek b. Abdilcebbâr > Ebû Muhammed Abdullah b. Hüseyin el-Hemedânî > Dârakutnî > Hasan b. Muhammed b. Sa'dân > Ca'fer b. Anbese > Ömer b. Hafs el-Mekkî > İbn Cüreyc > Atâ > İbn Abbâs'tan rivâyetle: Resûlullah (s.a.v) bir gün bir yiyecek gördü ve "Bu kimin?" diye sordu. Abbâs dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu Habeşliler için; onları doyuruyor ve giydiriyorum."

⁵⁷ İbnü'l-Kayserânî, *Zahîratu'l-Huffâz*, 1/547.

⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/234.

⁵⁹ Şireveyh b. Şehridâr el-Hemezânî ed-Deylemî, *el-Firdevs bi'Me'sûri'l-Hitâb* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1406/1986), 3/572; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/265; Şemsuddîn Ebû'l-hayr Muhammed b. 'Abdurrahmân es-Sehâvî, *el-Mekâsîdu'l-Hasene fi' Beyani Kesiri ma Âlâ Elsine*, thk. Muhammed Osman, (Lübnan: Dâru İhyâi'l-Kutubî'l-Arabiyye, 1985), 1/767; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/345; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/110.

⁶⁰ Fettehî, *Tezkiratu'l-Mevdû'ât*, 113.

⁶¹ İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerî'a*, 2/37.

⁶² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/345.

Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Ey amcam! Bunu yapma. Zira onlar aç kalırlarsa çalarlar, doyarlarsa zina ederler.”⁶³

Bu rivâyet; et-Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i, el-Fâkihî'nin (ö. 278/891) *Ahbâru Mekke*'si gibi hadis ve tarih kaynaklarında; İbnu'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Câmi'u'l-Usûl'u* İbnu'd-Devâdârî'nin (ö. 736/1336) *Kenzu'd-Durer*'i gibi derleme ve tarihî mahiyetteki eserlerde; Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafâ*'sı Şevkânî'nin *el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a*'sı gibi mevzûat literatüründe; el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetül Kari*'si gibi şerh eserlerinde ve el-Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecma'u'z-zevâ'id*'i gibi zevâid kaynaklarında zikredilmiştir.

Muhaddisler bu rivâyetin sıhhati konusunda ciddi eleştirilerde bulunmuşlardır. İbn Kayyim el-Cevziyye, bu rivâyetin uydurma olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.⁶⁴ Ali el-Kârî'de (ö. 1014/1605) rivâyetin uydurma olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵ İbnu'l-Cevzi *el-Mevdûât* adlı eserinde sened zincirinde yer alan Ömer bin. Hafs el-Mekkî'nin bu rivâyeti tek başına naklettiğini, Ahmed b. Hanbel'in ise bu kişinin hadislerini yaktığını, Nesâî'nin ise onun “metrûkûl-hadîs” olarak nitelediğini söylemektedir.⁶⁶

Bu ve benzeri rivâyetlerin uydurma olduğunu gösteren en büyük delillerden biri hiç şüphesiz şu rivâyettir: “Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) müezzini Bilâl-i Habeşî ile sahabenin önde gelenlerinden Ebû Zer bir defasında tartışmışlardı. Ebû Zer, bu tartışma esnasında Hz. Bilâl'e “Siyah kadının oğlu” demişti. Bu hadiseden haberdar olan Hz. Peygamber, Ebû Zer'i şöyle uyardı: “Ebû Zer! Annesinin Siyahî olmasından dolayı Bilâl'i küçümsüyor ve ayıplıyor musun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ cahiliye izleri olan bir kimsesin.”⁶⁷

Buna ek olarak Hz. Peygamber'in Ensar'ın cömertlik ve yardımlaşma anlayışını teşvik ettiği, Müslümanlar arasında dayanışmayı övdüğü bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde ihtiyaç sahiplerine yardım etmenin teşvik edildiği, infakın büyük bir erdem olarak sunulduğu açıktır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in belirli bir kavme yönelik küçültücü ifadeler kullanması, onların yardım almasını engellemesi ve bu topluluğu olumsuz sıfatlarla tanımlaması düşünülemez. Aksine, siyer kaynaklarında Habeşistan'a hicret eden Müslümanlara karşı Habeş Necaşî'sinin sergilediği olumlu tutum ve Hz. Peygamber'in ona yönelik övgüleri göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu rivâyetin hem tarihî gerçeklikle hem de İslâmî öğretilerle bağdaşmadığı açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak, isnad ve metin açısından değerlendirdiğimizde, bu rivâyetin güvenilir olmadığı anlaşılmaktadır. Mevzu hadisleri tespit etme konusunda otorite kabul edilen âlimler, bu rivâyetin uydurma olduğuna hükmetmişlerdir. Bu tür rivâyetler, tarihî ve ilmî bir bakış açısıyla ele alınmalı ve sahih hadis kaynaklarıyla karşılaştırılarak değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır. Hz. Peygamber'in şahsiyeti, öğretileri ve genel ilkeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu tür ifadeleri ona isnat etmenin ilmî ve etik bir temeli bulunmamaktadır.

2.3. Sûdanlılarla İlgili Rivâyetler

سُودَان Sûdan Arapça siyah anlamına gelen sūd kelimesinin çoğuludur.⁶⁸ Afrika kıtasında, doğusunda Kızıldeniz ve Etiyopya, güneyinde Kenya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, güneybatısında Afrika Cumhuriyeti, batısında Çad, kuzeyinde ise Mısır ile kara sınırları bulunan Sûdan, yüzölçümü açısından

⁶³ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1995), 11/428; Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîssihî* (Beyrut: Dâru Hadar li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1414/1994), 3/323; Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *Câmi'u'l-Usûl* (Mektebtü'l-Hulvânî: Dâru'l-Hulvânî, 1389/1969-1392/1972), 9/223; Seyfuddîn Ebû Bekr b. 'Abdillâh ed-Devâdârî İbnu'd-Devâdârî, *Kenzu'd-Durer ve Câmi'u'l-Ğurer* (b.y.: y.y., 1380-1415/1960-1994), 4/286; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1/226; Şevkânî, *el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a*, 415; el-Aynî, *Umdetül Kari*, 9/232; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 4/235.

⁶⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîf*, 101.

⁶⁵ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, 464.

⁶⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, 2/234.

⁶⁷ Buhârî, “İman”, 22.

⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/295.

Afrika'nın en büyük ülkesidir. Coğrafi olarak bu büyüklüğe sahip olan Sûdan, aynı zamanda siyasi ve kültürel bakımdan önemli bir yere sahiptir.⁶⁹

Müslüman coğrafyacılar, VIII. yüzyıldan itibaren Afrika kıtasında İslam'ın yayıldığı bu bölgeyi "Bilâdüssûdân" olarak adlandırmışlardır. "Bilâdüssûdân", Batı Sudan, Merkezî Sudan ve Doğu Sudan olmak üzere üç ana coğrafi bölgeyi kapsamaktadır. Batı Sudan, Senegal ve Gambiya'dan Yukarı Volta ve Orta Nijer havzalarına kadar uzanırken, Merkezî Sudan Çad Vadisi havzasını, Doğu Sudan ise yukarı Nil havzasını içermektedir.⁷⁰ Müslüman coğrafyacılar, Sûdan'ın tarihi ve geçirdiği evreler hakkında önemli ve ayrıntılı bilgiler sunmuşlardır.

Bazı hadis kaynaklarında, ten rengi siyah olan Sudanlılar hakkında övgü veya eleştiri içeren rivâyetler yer almaktadır. Hz. Peygamber'e atfedilen bu rivâyetlerin özellikle eleştirel içerikli olanlarının sıhhati, hadis münekkitlelerinin değerlendirmeleriyle ortaya konmuştur. Rivâyetlerin isnadları, metinleri ve muhaddislerin görüşleri dikkate alındığında hadis ilmi açısından güvenilir olmadığı görülmektedir. Konu, aşağıda iki ana başlık altında ele alınacaktır.

2.3.1. Sudanlıları Öven Rivâyetler

Kaynaklarda Sudanlıları öven bazı rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetler sened ve metin açısından incelendiğinde, muhaddislerin farklı değerlendirmelerine konu oldukları görülmektedir.

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْبَاقِي الْمَصِّيصِيُّ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَرَلِيُّ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الطَّرَائِغِيُّ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ سَمْعَانَ
الْمَقْدِسِيُّ عَنْ خَلِيفَةَ بْنِ سَلَامٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «اتَّخَذُوا السُّودَانَ فَإِنَّ ثَلَاثَةً مِنْهُمْ مَنْ
سَادَاتِ أَهْلِ الْجَنَّةِ لَقَمَانُ الْحَكِيمِ وَالنَّجَّاشِيُّ، وَبِلَالُ الْمُؤَدَّنِ

Yahyâ b. Abdilbâkî el-Missîsî > Ahmed b. Abdurrahman el-Harrânî > Osman b. Abdurrahman et-Tarâifi > Ebyen b. Süfyân el-Makdisî > Halîfe b. Sellâm > Atâ b. Ebî Rebâh > İbn Abbâs'tan rivâyetle: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Sudanlıları benimseyin/edinin; çünkü cennet ehlinin efendilerinden üçü onlardandır: Hekim Lokman, Necâşî ve müezzîn Bilal."⁷¹

Sudanlıları öven bu rivâyet; et-Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'i gibi hadis kaynaklarında; Rûdânî'nin *Cem'u'l-Fevâ'id*'i ve Âlî el-Müttakî'nin *Kenzü'l-'Ummâl*'i gibi derleme ve cami' türü eserlerde; Deylemî'nin *el-Firdevs*'i gibi zayıf ve mevzû rivâyetlerin de bulunduğu bir kaynaktan; ayrıca İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si gibi tarih literatüründe, es-Sehâvî'nin *el-Makâsîdu'l-Hasene*'si gibi meşhur hadislerin sıhhatini tartışan çalışmada ve Emîr es-San'ânî'nin *et-Tenvîr*'inde zikredilmiştir. Bu rivâyet, oldukça geniş bir kaynak yelpazesinde yer almakla birlikte, hadis münekkitlelerinin değerlendirmeleri neticesinde zayıf bulunmuş ve çeşitli eleştirilere konu olmuştur. İbn Kesîr, rivâyetin münker olduğunu belirtmektedir.⁷² Diğer taraftan, Emîr es-San'ânî, bu rivâyetin uydurma olmamakla birlikte ciddi bir zayıflık taşıdığını ifade etmektedir.⁷³ Ayrıca, İbn Hibbân, rivâyet zincirinde yer alan Ebyen b. Süfyân el-Makdisî'nin güvenilir bir râvi olduğunu ve çoğu rivâyetinin uydurma olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Ebyen'in rivâyetlerine karşı dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷⁴ İbnü'l-Cevzî ise, hadisin sahih olmadığını ve isnadda yer alan Ebyen'in hadis uydurmakla suçlandığını, Buhârî'nin de bu kişinin rivâyetlerini kabul etmediğini ifade etmiştir. İbn Âdi, Ebyen'in tüm rivâyetlerinin münker olduğunu belirtmiş ve isnadda yer alan diğer râvilerden Osman b. Abdurrahman'ın da güvenilir olmayan bir râvi olduğunu ve sika râviler adına hadisler uydurduğunu belirtmiştir.⁷⁵ Fettehî ise Osman b. Abdurrahman'ı güvenilir olmayan bir râvi olarak nitelendirmiştir.⁷⁶

⁶⁹ Meral Avcı, "Sudan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/458.

⁷⁰ Ahmet Kavas, "Sudan (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/459-461.

⁷¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 11/198; Rûdânî, *Cem'u'l-Fevâ'id*, 2/269; Muttakî el- Hindi, *Kenzü'l-'ummâl*, 9/70; Deylemî, *el-Firdevs*, 1/83; es-Sehâvî, *el-Makâsîdu'l-Hasene*, 334; es-San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/299.

⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/16.

⁷³ es-San'ânî, *et-Tenvîr*, 1/299.

⁷⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/179.

⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/232.

⁷⁶ Fettehî, *Tezkiratu'l-Mevdû'ât*, 113.

Yukarıda yapılan değerlendirmeler ve tespitler, Sudanlıları öven bu rivâyetin, uydurma olmasa bile, ciddi bir zafiyet içerdiğini ortaya koymaktadır. Bu rivayet, hadis literatüründe bazı eserlerde zikredilmiş olmakla birlikte, temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Hadis münekkitlerinin yaptığı titiz incelemeler sonucunda ise sıhhat açısından kabul edilemez bulunmuştur. Nitekim İbn Kesîr, İbn Hibbân, İbnü'l-Cevzî ve diğer muhaddisler bu rivâyetin güvenilirliğini sorgulamış ve bazı şüpheler dile getirmiştir. Bu bağlamda, rivâyetin metin ve kaynak analizi ışığında değerlendirilmesi zaruri görünmektedir.

2.3.2. Sûdanlıları Yeren Rivâyetler

Sudanlılar hakkında, onları öven bazı rivâyetlerin yanı sıra, olumsuz ifadeler içeren bazı rivâyetler de mevcuttur.

فَأَنْبَأَنَا أَبُو مَنْصُورٍ الْقُرَازِيُّ أَنْبَأَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ ثَابِتٍ أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْمُقَرِّي حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ يُوسُفَ أَنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْمَطِيرِيُّ حَدَّثَنِي بَيَانٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي سَلَيْمَانَ الْمَدِينِيِّ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «ذَكَرَ السُّودَانُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: دَعُونِي مِنَ السُّودَانِ إِنَّمَا الْأَسْوَدُ لِبُطْنِهِ وَفَرْجِهِ

Ebû Mansûr el-Kazzâz > Ahmed b. Ali b. Sâbit > Hasan b. Ali el-Mukrî > Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf > Muhammed b. Ca'fer el-Matîrî > Beyân > Abdullah b. Recâ' > Yahyâ b. Ebî Süleymân el-Medînî > Atâ > İbn Abbâs'tan rivâyetle: Resûlullah'a Sudanlılar anıldığında şöyle buyurdu: "Bana Sudanlılardan bahsetmeyin. Zira o siyahîlar yalnızca mideleri ve mahrem yerleri için çalışırlar/ Zira o Siyahîler ancak karınları ve mahrem yerleri için vardır."⁷⁷

Bu rivâyet Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i, Müttakî el-Hindî'nin *Kenzü'l-'Ummâl*'ı, Emîr es-San'ânî'nin *et-Tenvîr*'i, Süyûtî'nin *Câmi'u'l-Ehâdis*'i, İbnü'l-Kayserânî'nin *Zahîratu'l-Huffâz*'ı, Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr*'i, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *el-Menâru'l-Munîf*'i, el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu'l-Bağdâd*'ı gibi birçok kaynaktan geçmektedir. Ancak hadis âlimleri bu rivâyetin güvenilir olmadığı görüşündedirler. Fettenî, Sudanlılar ve diğer siyah ırkları aşağılayan tüm rivâyetlerin münker veya metrûk olduğunu belirtmiştir.⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, isnadda yer alan Yahya b. Ebî Süleyman'ın "münkerü'l-hadis" olduğunu ifade etmekte ve bundan dolayı hadisin sahih olmadığını bildirmektedir.⁷⁹ Ali el-Kârî, bu ve benzeri rivâyetlerin tamamının "uydurma" olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁰ İbnü'l-Kayserânî, Buhârî'nin rivâyetin isnadında yer alan Yahya b. Ebî Süleyman'ı "metrûk" olarak değerlendirdiğini kaydetmektedir.⁸¹ Elbânî ise bu rivâyetin mevzû olduğunu söylemektedir.⁸²

Yine Sudanlıları zem eden rivâyetlerden biri ise şu şekildedir:

وقال الحُمَيْدِيُّ: / حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ عَنْ وَاصِلٍ، عَنْ هَالٍ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ مَوْلَى لَبْنِي هَاشِمٍ قَالَ: بَلَّغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنْ مِنْ شَرِّ رَقِيقِكُمُ السُّودَانُ، إِنْ جَاعُوا سَرَقُوا وَإِنْ شَبِعُوا زَنَوْا

el-Humeydî > Mehdî > Vâsıl > Hilâl > Ebû Sinân (Benî Hâşim'in mevlâsı)'dan rivâyetle: Bize ulaştığına göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Kölelerinizin en şerlileri Sudanlı olanlardır. Onlar acıktıklarında çalarlar, tok olduklarında zina ederler."⁸³

⁷⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/191; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 9/88; Emîr es-San'ânî, *et-Tenvîr*, 6/109; Süyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdis*, 5/28; İbnü'l-Kayserânî, *Zahîratu'l-Huffâz*, 3/1351; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 3/532; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Munîf*, 1/90; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 16/163.

⁷⁸ Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevdû'ât*, 114.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/233.

⁸⁰ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, 464.

⁸¹ İbnü'l-Kayserânî, *Zahîratu'l-Huffâz*, 3/1351.

⁸² Elbânî, *Silsiletu ehâdisi'd-da'ife*, 7/203.

⁸³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliye* (Suud: Daru'l-Âsime, 1998), 12/187; Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsîrî el-Kinânî, *İthâfu'l-Hayrati'l-Mehere bi Zevâidi'l-Mesânîdi'l-Aşere* (Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1420/1999), 4/268; Süyûtî, *el-Le'âli'l-Masnû'a*, 1/407; İbn Arâk, *Tenzîhu's-Şer'i'ati'l-Merfû'a*, 2/32.

Bu rivâyet İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Metâlibu'l-Âliye*'si, el-Bûsîrî'nin (ö. 840/1436), *İthâfu'l-Hayrati'l-Mehere*'si, Süyûtî'nin *el-Le'âli'l-Masnû'a*'sı İbn Arâk'ın *Tenzîhu's-Şer'ati'l-Merfû'a*'sı ve daha birçok eserde yer almaktadır. Hadis âlimleri, bu rivâyetin de sahih olmadığını belirtmektedir. İbn Hacer el-Askalânî, isnadda yer alan Ebû Sinân'ın "meçhul" bir râvi olduğunu, hadiste geçen **عَلَّ** bize ulaştı sözünden anlaşılan bu rivâyette bir kopukluğun da var olduğunu dolayısıyla bu rivâyetin zayıf olduğunu belirtmektedir.⁸⁴

Tüm bu değerlendirmeler, Sudanlıları öven veya yeren rivâyetlerin hadis kriterleri açısından ciddi zayıflıklar içerdiğini ve hadis âlimleri tarafından güvenilir bulunmadığını ortaya koymaktadır. Gerek isnad zincirlerinde yer alan râvilerin güvenilirlik açısından problem taşıması, gerekse rivâyetlerin temel hadis kaynaklarında yer almaması, bu değerlendirmeleri desteklemektedir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in yaşam tarzı ve öğretileri göz önüne alındığında, belirli bir ırkı övmeye veya yermeye yönelik ifadelerde bulunması onun ahlaki tutumuyla bağdaşmamakta ve İslam'ın evrensel mesajı doğrultusunda tüm insanları eşit kabul eden anlayışla örtüşmemektedir.

3. Sonuç

Hadis külliyyatında siyahîlerle ilgili rivâyetlerin hem övgü hem de olumsuz ifadeler içerdiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in, etkileşimde bulunduğu çeşitli kavim ve milletler hakkında değerlendirmelerde bulunması, tarihsel bağlamda anlaşılabilir olsa da gerekçesiz biçimde belirli ırk veya milletleri övmek ya da yermek, evrensel İslami ilkelerle bağdaşmamaktadır. Bu nedenle, hadis kaynaklarında yer alan bu tür rivâyetlere ihtiyatla yaklaşılmalı, sahih ile sakim ayrımını yapabilmek adına titiz bir değerlendirme süreci işletilmelidir. Bu düşünceden hareketle, zenciler, Habeşliler ve Sudanlılarla ilgili hadis kaynaklarında yer alan rivâyetler incelenmiş ve bu rivâyetlerin güvenilirliği üzerinde durulmuştur.

İslamî kaynaklarda zenciler, Habeşliler ve Sudanlılar hakkında çeşitli bilgiler yer almakta olup, hadis literatüründe de bu gruplarla ilgili rivâyetler mevcuttur. Hadis literatüründe bu gruplarla ilgili aktarımlar incelendiğinde, bir kısmının övgü içerdiği, diğer bir kısmının ise onları küçümseyici ve aşağılayıcı ifadeler barındırdığı anlaşılmaktadır. Yaptığımız çalışma neticesinde, özellikle zencileri öven veya yeren rivâyetlerin temel hadis kitaplarında yer almadığını ve çoğunun mevzû veya ciddi zafiyetler içerdiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Nitekim muhaddislerin ve hadis tenkitçilerinin bu rivâyetlere yönelik değerlendirmeleri de söz konusu aktarımların sahih olmadığını göstermektedir.

Özellikle zencileri hor ve hakir bir ırk olarak nitelendiren ifadelerin Hz. Peygamber'e ait olduğunun kabul edilemeyeceği vurgulanmalıdır. İrkçılığı reddeden, insanın manevi değerlerini öne çıkaran ve dış görünüşe dayalı ayrımcılığı kabul etmeyen bir peygamberin, hiçbir gerekçe olmaksızın bu tür aşağılayıcı ifadeler kullanması mümkün değildir. Dolayısıyla, "Zenci bir eşektir" gibi ifadelerin ona nispet edilmesi makul değildir. Benzer bir yaklaşım, Habeşliler ve Sudanlılarla ilgili rivâyetlere de uygulanmalıdır. Örneğin, Habeşliler hakkında "Aç olurlarsa çalarlar, tok olurlarsa zina yaparlar" şeklinde genelleme yapan aktarımlar, tüm Habeşlileri aynı olumsuz özelliklerle nitelendirmeye yönelik olup, hadis tenkitçileri tarafından dayanaksız bulunmuştur. Sudanlılarla ilgili olarak ise, "Bana Sudanlıları anlatmayın; zira onlar karınları ve mahrem yerleri için yaşarlar" gibi ifadeler, aynı şekilde reddedilmelidir. Bu tür rivâyetlerin, ırkçılık yapan çevreler tarafından Peygamber diliyle belirli topluluklara aşağılamaya yönelik kullanımı, İslam'ın evrensel ahlaki ve insani değerlerine kesinlikle ters düşmektedir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber, ırkçılığı, kavmiyetçiliği ve sosyal statü farklılıklarını ortadan kaldıran evrensel değerleri hayata geçiren bir rehberdir. Onun sünneti, hoşgörü, şefkat ve adalet ilkeleri üzerine kuruludur. Bu nedenle, hiçbir gerekçeye dayanmaksızın belirli milletleri övmek veya aşağılamak ne Kur'an'ın temel değerleriyle ne de Nebvî öğretilerle bağdaşır. Hz. Peygamber'in bütün bir ırkı hedef alarak aşağılayıcı ifadeler kullanması, akıl ve insaf sahibi hiçbir vicdanın kabul edemeyeceği bir iddiadır. Bu sebeple, bazı milletleri öven veya yeren rivâyetlerin büyük çoğunluğunun uydurma olduğu gerçeği

⁸⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliye*, 12/187.

göz ardı edilmemelidir. Hadis rivâyetlerinin güvenilirliğini tespit etmek yalnızca kaynaklarda yer alıp almadığına bakmakla sınırlı olmamalı; aynı zamanda hadis tenkitçileri tarafından yapılan değerlendirmeler, tarihsel veriler, sahih sünnet ve aklî ölçütler de dikkate alınmalıdır. Böyle kapsamlı bir yaklaşım, sahih olanla uydurma olanı ayırt etme imkânı sunar ve İslam'ın evrensel mesajına sadakat gösterilmesini sağlar.

Bu çerçevede, İslam geleneğinde Siyahîlere yönelik yer alan uydurma rivâyetlerin varlığı, yalnızca bu rivâyetlerin içeriğiyle sınırlı bir mesele değil; aynı zamanda bu rivâyetlerin nasıl ele alındığı ve ilahiyat bilimlerinin bu süreçte nasıl yaklaştığı açısından da yeniden düşünülmesi gereken bir konudur. Hadislerin eleştirel bir okumaya tabi tutulması, sadece bu tür rivâyetlerin reddini değil, aynı zamanda bu rivâyetleri mümkün kılan tarihsel zihniyetin de sorgulanmasını gerektirir. Bu doğrultuda, hadis ilminin metodolojisi yalnızca rivâyet zincirine ve tasnife değil; aynı zamanda metinlerin anlamına, etik içeriğine ve toplumsal bağlamına da yönelmelidir. Böylelikle ilahiyat bilimleri, kendini yeniden gözden geçiren, özeleştiriyeye açık ve daha kuşatıcı bir yorum zemini inşa eden bir konuma ulaşacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Data Collection: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Submission and Revision: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Kaynaklar

Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. 'Abdu'l-Hâdî el-Aclûnî. *Keşfu'l-Hafâ*. Kahire: Mektebetu'l-Kudsi, 1932.

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn el-Bağdâdî. *eş-Şerî'a*. Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1420/1999.

Akbaş, Rifat. *Klasik Arap Şiirinde Siyahîler*. Ankara: Uzun Dijital, 2022.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Esrâru'l-Merfû'ati fi'l-Ahbârî'l-Mevdû'ati el-Ma'rûf bi'l-Mevdû'ati'l-Kubrâ*. Beyrut: y.y., ts.

Avcı, Meral. "Sudan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/458-459. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.

Âziz, Şeyh Âli b. Şeyh Ahmed eş-Şâfi'î. *Siracü'l münir şerh-i camiu's-sağir*. 3 Cilt. Mısır: Maṭba'atu Bûlâk, 1888.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 24 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004.

Brown, Jonathan A. C. *İslam ve Siyahîlik*. çev. Büşra Elmas. Ankara: Afrika Vakfı Yayınları, 2023.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.

- Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed el-Bûsîrî el-Kinânî. *İthâfu'l-Hayrati'l-Mehere bi Zevâidi'l-Mesânîd-il-Aşere*. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1420/1999.
- Cihan, Sadık. "Şuubiye hareketi ve uydurma hadislerle münasebeti". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (30 Haziran 1986). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniilah/issue/2742/36545>
- Demirci, Mustafa. "Zenc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/249-251. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Deylemî, Şireveyh b. Şehridâr ed-Deylemî el-Hemezânî. *el-Firdevs bi' Me'sûri'l-Hitâb*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Elbânî, Muhammed Nasiruddin. *Za'ifu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*. Beyrut: Mektebu'tarbiyetü'l-Arabi, 1979.
- Elbânî, Muhammed Nasiruddin. *Silsiletu ehâdisi'd-da'îfe ve'l-mevzû'a ve eseruha's seyyi' fi'l-ümme*. Riyâd: Dâru'l-Meârif, 1991.
- Emîr es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl b. Salâh. *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*. thk. Muhammed İshâk İshâk - Muhammed İbrâhîm. 11 Cilt. Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 1432/2011.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- İsfahânî Ebû Nu'aym, Ebû Na'im Ahmed b. 'Abdullah b. Ahmed. *Târihu Isfahân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Fâkihî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk el-Mekkî. *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîssihi*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Hadar lî't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 2. Basım, 1414/1994.
- Fettenî, Muhammed Tâhir b. 'Alî es-Siddîkî el-Hindî el-Fettenî. *Tezkiratu'l-Mevdû'ât*. İdaretü'l-Tba'atu'l-Münire, 1924.
- Hararî, Muhammed Emin el-Alevî. *el-Kevkebu'l-Vehhâc ve'r-Ravde'l-Behhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*. ed. Haşim Muhammed Ali Mehdî. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2009.
- Heysemî, Ebü'l-Hasan Nûreddîn. *Mecme'u'z-zevâ'id ve menbe'u'l-fevâ'id*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1387.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdi'l-Mevcûd - Alî Muhammed Muavvaz. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Arrâk, Nûreddîn Alî b. Muhammed Arrâk el-Kinânî. *Tenzîhu's-Şer'i'ati'l-Merfû'a ani'l-Ehbâri's-Şen'i'ati'l-Mevdû'a*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1399.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz vd. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atu Daireti'l-Ma'ârif en-Nizamiyye, 1325/1907.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrût: Mektebü'l-Matbuâtü'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *el-Metâlibu'l-Âliye*. 19 Cilt. Suud: Daru'l-Âsime, 1998.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. 3 Cilt. Halep: Dârü'l-Va'y, 1396.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed el-Hanbelî. *el-Menâru'l-Munîf fî's-Sahîh ve'd-Da'îf*. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1390/1970.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *Câmi'u'l-Mesânîd ve's-Sunen el-Hâdî li-Akvami Sunen*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Hadar lî't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 2. Basım, 1419/1998.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrikî el-Mısırî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdr, 3. Basım, 1414.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *Mecmû'u fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsim. 35 Cilt. Medine: Mucemma'î'l-Melik Fahd li't-Tabâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, 1425/2004.
- İbnu'd-Devâdârî, Seyfuddîn Ebû Bekr b. 'Abdillâh ed-Devâdârî. *Kenzu'd-Durer ve Câmi'u'l-Ğurer*. 9 Cilt. b.y.: y.y., 1380-1415/1960-1994.
- İbnu'l-Esîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *Câmi'u'l-Usûl*. 12 Cilt. Mektebtu'l-Hulvânî: Dâru'l-Hulvânî, 1389/1969-1392/1972.
- İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Müntekâ mine's-süneni ve'l-müsnedeti 'an Rasûlillah*. Kahire: Dârü't-Takvâ, 1428.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî el-Bağdâdî. *el-Mevdû'ât*. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1966-1968.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Etrâfu'l-Ğarâib ve'l-Efrâd min Hadîssi Resûlillah*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Ma'rifetu't-Tezkira fî'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a*. Beyrut: y.y., 1406/1985.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Zahîratu'l-Huffâz mine'l-Kâmil l'İbni 'Adiyy*. 5 Cilt. Riyad: Dâru's-Selef, 1417/1996.
- Kandemir, Yaşar. *Mevzu Hadisler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2017.
- Kavas, Ahmet. "Sudan (Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/459-461. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fu'âd b. 'Abdilbâkî. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye; Faysal 'İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Kermî, Mer'î. *el-Fevâidu'l-Mavdû'a fî'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a*. Riyad, 1998.
- Münâvî, Zeynuddîn Muhammed Abderraûf b. Tâcu'l-Ârifîn. *et-Teyisr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1408/1988.
- Münâvî, Zeynuddîn Muhammed Abderraûf b. Tâcîl'ârifîn. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'u's-sağîr*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1391/1972.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1412/1991.
- Müttakî el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik. *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekri Hayyani. 16 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1405/1985.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şelbî. 12 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Orhonlu, Cengiz. "Habeş Eyaleti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/363-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Öztürk, Levent. "Etiyopya (Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/491-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Râzî, Fahreddîn. *Kitabu'l-Firâse*. ed. Abdulhamid Salih Hamdan. Âlemu'l-Kutub, 2002.
- Rûdânî, Muhammed b. Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî. *Cem'u'l-Fevâid min Câmi'i'l-Usûl ve Mecma'iz-Zevâid*. 4 Cilt. Kuveyt- Beyrut: Mektebetu İbn Keşîr; Dâru İbn Hâzım, 1998.
- Şehâvî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdurrahmân. *el-Mekâsidu'l-Hasene fi' Beyani Kesiri ma Âlâ Elsine*, thk. Muhammed Osman. Lübnan: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1985.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Câmi'u'l-Ehâdis*. 13 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Le'âli'l-Masnû'a fi'l-Ahbâri (ehâdisi)'l-mevzû'a*. 2 Cilt. Beyrut Lübnan: Darul Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ez-Ziyâdât 'alâ'l-Mevdû'ât*. 2 Cilt. Riyad: y.y., 1431.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlih eş-Şâmî. *Subulu'l-Hudâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayri'l- 'İbâd*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, 1414/1993.
- Şemsuddîn el-Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Sa'îd. *el-Kevâkibu'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. 'Alî b. Dağlullâh b. 'Uceyyân el-'Avfî. 25 Cilt. Beyrut: y.y., 2. Basım, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Yemenî. *el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a*. Beyrut Lübnan: Darul Kütübül İlmiyye, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1995.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1977.
- Yesûî, Luvîs Ma'lûf. *el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lâm*. Beyrût: Dâru'l-Maşrik, 23. Basım, 1976.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk. *Tâcu'l- 'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû'ât l'ibni'l-Cevzî*. Riyad: Mektebetu er-Ruşd, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Mîzânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.